

سیاست های فرهنگی امام رضا(ع) در همگرایی و تقریب ادیان و مذاهب اسلامی

علی اصغر خسروی هفشجانی

دانشجوی دکتری گروه معارف، دانشکده علوم انسانی، واحد خمین، دانشگاه آزاد اسلامی، خمین، ایران

حسین خسروی. (نویسنده مسئول)

استادیار گروه معارف، دانشکده علوم انسانی، واحد خمین، دانشگاه آزاد اسلامی، خمین، ایران

Hkhosravi88@gmail.com

علی الهامی

استادیار گروه معارف، مرکز علوم قرآن و حدیث و طب، دانشگاه تهران، ایران

سهراب اسلامی

استادیار گروه معارف، دانشکده علوم انسانی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران

فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ (شایا) ۲۰۰۸-۲۰۲۱ سال ۱۷ شماره ۶۵- صفحه ۱۳۶-۱۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۴/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۷/۶

چکیده

همگرایی و تقریب کلیدواژه هایی هستند که با نگاه به جغرافیای سیاسی و ایدئولوژیک دنیای اسلامی معنی می یابد. بدین مفهوم که شاکله ی اصلی باورهای اسلامی وحدت و همگرایی را اصل می داند و افتراق و گسست را با نهی می کند. از بعد سیاسی و ژئوپولیتیکی هم گسست و جدایی ظرفیتهای امت اسلامی موجب سوء استفاده استعمارگران و عقب افتادگی کشورهای اسلامی می شود. از طرفی هم رسیدن به تمدن بزرگ اسلامی که در بطن خود رفاه و سعادت دنیوی و اخروی را نشانه گذاری می کند جز با تقریب و همگرایی دیدگاههای مختلف اسلامی میسر نمی شود. لذاست که برای پیدا کردن این ظرفیتهای رسیدن به وحدت و همگرایی بایستی شاخصه ها و مبانی درستی را تعریف کنیم. از جمله راهکارهای عملیاتی رسیدن به این شاخصه های مورد وثوق ارجاع به مبانی وحیانی، سنت رسول و احادیث نبوی و سیره ی اهل بیت و متابعتین قابل وثوق پیامبر اسلام در چارچوب عقلانیت و اجماع است. با توجه به این مهم است که در مقاله ی پیش رو تلاش شد تا از ظرفیتهای فرهنگی و حدیثی به یادگار مانده از مکتب اهل بیت و با نگاه به سیره فرهنگی و عملی عالم آل محمد علی ابن موسی الرضاع در حد بضاعت به شاخصهایی در باب تقریب و همگرایی دست یابیم. برای تعیین شاخصهایی در باب تقریب و همگرایی امت اسلامی تدقیق و تبیین در مکتب و سیره ی رضوی با روش توصیفی و تحلیلی داریم تا بتوانیم با تحلیل داده های بدست آمده به مبانی "سیاست های فرهنگی امام رضا(ع) در همگرایی و تقریب ادیان و مذاهب اسلامی" دست یابیم.

مقدمه

وحدت اسلامی و حرکت به سوی آن، بر مبنای عقلانیت دینی یک حرکت راهبردی است. مشکلات درونی جهان اسلام از یک طرف و تفرقه افکنی های بیگانگان از طرف دیگر، مباحث تقریب مذاهب و وحدت اسلامی را به امر حیاتی برای پیکره جهان اسلام مبدل می کند. عالمان بزرگ شیعه و سنی و اندیشمندان تقریبی، تلاش فراوانی را در این راستا انجام داده اند. پیروزی انقلاب اسلامی نیز بعنوان انقلابی برگرفته و ملهم از باورهای اسلامی روح تازه ای را در کالبد وحدت و همگرایی امت اسلامی دمید و بنیانگذار این انقلاب خمینی کبیر بعنوان یک اندیشمند، مصلح اجتماعی و اسلام شناسی فقیه و مجتهد در این باب صراحت دارند و می گویند «برنامه ما که برنامه اسلام است، وحدت کلمه مسلمین است؛ اتحاد ممالک اسلامی است؛ برادری با جمیع فرق مسلمین است در تمام نقاط عالم، هم پیمانی با تمام دول اسلامی است در سرتاسر جهان» (صحیفه ی امام خمینی، ۱/۳۳۶). بر کسی پوشیده نیست که جهان اسلام، امروزه با چالش های مختلفی همچون تبلیغات منفی بر ضد اسلام و تلاش های تفرقه انگیز دشمنانش روبه رو است. بنابراین ضروری است که برای غلبه بر این چالش ها و بهره مندی مناسب از فرصت ها و ظرفیت های گسترده امت اسلامی، با تکیه بر اصول ثابت و مشترک زمینه های تقریب مذاهب اسلامی را برای مقابله با دشمن مشترک و به منظور قطع ایادی بیگانگان طماع و تحکیم عدالت اجتماعی و اخوت اسلامی بین مذاهب مختلف اسلامی اعم از شیعه و سنی هموار سازیم. بی شک عزت و اقتدار اسلام از محورهای عمده و بلکه اصلی ترین بنیان اندیشه ها و آمال مسلمانان دلسوز و مصلحان حقیقی است، به هر میزان این تقریب و هم گرایی در میان فرقه های اسلامی اعم از شیعه و سنی پر رنگ تر شود، به همان اندازه نیز فرصت های بی شماری برای اظهار وجود و قدرت نمایی امت اسلامی در برابر زیاده خواهی دنیای زر و زور مهیا خواهد شد. البته اگر در عرصه بیداری اسلامی عصر حاضر، دشمنانی در کمین نشسته باشند و در رویارویی با آن، نیرنگ ها به کار گیرند، امری عجیب و دور از ذهن و حتی واقعی نیست، زیرا خصومت با اسلام و مسلمانان از راهبردهای

دشمنان است. از سویی دیگر طبیعی است که در جریان بیداری اسلامی، گرایش ها و شیوه ها و گروه های متعددی وجود داشته باشند و هر یک طبق برنامه و روش خود در خدمت به اسلام گام بردارند. مسئله تقریب مذاهب یکی از مهم ترین ایده هایی است که اندیشمندان و دلسوزان مسلمان از روزگار آغازین اسلام تا به حال، بر مبنای تعالیم اسلامی و دیانت حقه توحیدی پیگیر آن بوده و در مقابله با دشمنان اسلام و مسلمانان آراء و نظریاتی را در ابعاد مختلف، متناسب با مقتضیات زمان، ارائه نمودند.

سوال اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه روایات و احادیث امام رضا (ع) از نظر سند و محتوا در خصوص همگرایی و تقریب مذاهب اسلامی چه ویژگی هایی دارند؟

سؤال های فرعی این تحقیق نیز عبارت است:

ویژگی های احادیث و روایات امام رضا(ع) در خصوص تقریب مذاهب اسلامی چگونه است؟

احادیث تقریبی امام رضا (ع) از نظر موضوع تحقیق چگونه ارزیابی می شود؟

مقاله و نوشتار حاضر، از نوع تحقیقات پژوهشی کاربردی- نظری است که به منظور بیان سیره و سنت امام رضا (ع) در وحدت و همگرایی اسلامی و تقریب مذاهب اسلامی صورت می گیرد. از روش پژوهشی توصیفی و تحلیلی با شیوه ی مطالعات اسنادی و کتابخانه ای در این تحقیق بهره گرفته شده است. با توجه به حساسیت موضوع سعی شده است که حقیقت آن گونه که بوده است کشف شود فلذا در کنار روش اسنادی از روش تحلیل محتوا هم کار گرفته شده است. در پایان با استفاده از روش کیفی و از طریق استدلال قیاسی و استقرایی، تمثیل و تشبیه، نشانه‌یابی، تشخیص تفاوت و تمایز و مقایسه، داده‌های گردآوری شده ارزیابی، تجزیه و تحلیل گردیده‌اند و از این طریق درصدد رسیدن به جنبه‌های نانموده‌ای از تاریخ زندگانی امام رضا (ع) در باب تقریب و همگرایی امت اسلامی بوده ایم. در این مقاله، گردآوری اطلاعات از طریق یادداشت برداری با استفاده از منابع و مطالعات، اعم از منابع متقدم، تحقیقات (کتب و مقالات) و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی و نرم‌افزارهای (مربوط به تاریخ و سیره معصومین (بخصوص امام رضا (ع) و قرآن و حدیث...) گردآوری اطلاعات در این نوشتار با شناسایی منابع (عربی، فارسی) مربوط به موضوع مقاله همراه

با جستجوهای رایانه‌ای، و استخراج اطلاعات لازم براساس اهمیت و دسته‌بندی آن‌ها براساس اولویت زمانی و در نهایت جمع‌آوری و ذخیره‌سازی اطلاعات به‌صورت فیش‌های تحقیقی و دسته‌بندی نمودن آنها به‌صورت موضوعی بوده است و ویژه‌نامه‌های کنگره سراسری وحدت اسلامی و کتاب‌های انتشارات دارالتقریب مذاهب اسلامی نیز سهم به‌سزایی در خلق این مقاله داشته‌اند.

بحث:

جریان شناسی فرهنگی امام رضا (ع) در تقریب ادیان و مذاهب اسلامی

نگرش و اندیشه همگرایی و تقریب ادیان و مذاهب اسلامی و وحدت اسلامی و به‌طور اخص تقریب مذاهب اسلامی که در طول تاریخ اسلام عالمان و روشنفکران مسلمان (شیعه و سنی) بدان توجه کردند و برای ایجاد و تحکیم وفاق کوشیدند از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. مستندات در احادیث، کتب و گفتار و کردار آقا امام رضا (ع) نشان دهنده آن است که ایشان در طول حیات متبرک خود همت و جدیتی دوچندان در خصوص همگرایی و ادیان از خویشتن نشان داده‌اند پیروان اسلامی - برخلاف دستور و ارشاد الهی - به دلایلی از همان روز نخست پس از رحلت پیامبر (ص)، دچار شکاف و انشقاق شد. این امر در طول سالیان دراز پس از پیامبر، آسیب‌های بسیاری بر امت اسلام وارد نموده است. هرچند نباید این وضعیت به‌وجود می‌آمد، لیکن از نظر دانایان و دلسوزان، چاره این کار نشستن و گریستن و تماشای تداوم آسیب‌های آن نبود. بنابراین از همان آغاز، امامان (ع) که دلسوزترین افراد به‌حال امت بودند، درصدد برآمدند، تا با تدارک راهکارها و در پیش گرفتن رفتارهایی، نه‌تنها مانع آسیب‌های هرچه بیشتر آن شوند، بلکه نوعی از وحدت و همزیستی سودمند را درون امت اسلام شکل دهند. امام رضا (ع) از جمله این امامان گرامی است که با بررسی سیره زندگی ایشان پی‌می‌بریم نگرش و روش ایشان به‌جد و تقریبی «همگرا» بوده است که با بیان اخوت ایمانی و گفتگوی سازنده، تأکید بر مشارکت پیروان اهل بیت در مراسم و مناسک عبادی و اجتماعی دیگر هم‌کیشان، سفارش به برقراری روابط اخلاقی و عاطفی با آنها، و ترویج خردورزی و آزاداندیشی، و یا صنایع از یکپارچگی دینی - حاکمیتی در جامعه اسلامی، درصدد تأمین تقریب و هم‌گرایی در میان امت اسلام برآمده است (بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، ۶۴، ۱۳۸۷). هم‌گرایی و همزیستی مسالمت‌آمیز در میان فرق و مذاهب اسلامی، امری گریزناپذیر و غیرقابل چشم‌پوشی به

شمار می آید و نه موضوعی از سر مصلحت، بنابراین لازم است به عنوان یک ضرورت دائمی، به آن نگرست و در جهت تحقق هرچه بیشتر آن به جدّ و جهد کوشید. شناساندن پرچم داران اندیشه هم گرا و تقریب ساز در میان مذاهب اسلامی و در بین کوشندگان در این عرصه، و بهره برداری از تجربیات گران سنگ آن ها در این مسیر، از مهم ترین ابزارها در پشتیبانی فکری از اندیشه ارجمند تقریب و هم گرایی است. امام رضا (ع) همچون سایر امامان (ع) و با تأسی از سیره اجداد بزرگوارش - به ویژه امام علی (ع) - نقش بسیار پررنگ و اثربخشی در هم گرایی و وحدت آفرینی در میان مذاهب اسلامی از خویش برجای نهاده است. جای جای سیره این امام همام بیانگر جذابیت ها و هدایتگری های تعاملی، تقریب ساز، وحدت نواز و درس آموز است (جزائری، نعمت الله بن عبدالله، ۱۳۸۰، ۵۵). در این ادامه این پژوهش با بررسی منابعی که مشتمل بر سیره و گفتار آن حضرت است و با مدد از پژوهش های پیشین ارائه شده در این راستا، به قدر توان و استعداد به بخشی از این رهنمودها اشاره می شود:

۳-۲- اوضاع سیاسی - فرهنگی دوران زندگی امام رضا (ع)

در دوران زندگی امام رضا (ع)، نفوذ افکار و آرای گوناگون در جامعه اسلامی، از راه ترجمه کتاب های یونانی، هندی، رومی، ایرانی و... افزایش یافت؛ زیرا مأمون عباسی به ترجمه کتاب های یونانی علاقه داشت. بنابراین به پادشاه روم نامه نوشت و از او درخواست نمود، تا کتاب هایی را که درباره علوم قدیم در خزانه روم وجود دارد، برای وی بفرستد. پادشاه روم نیز درخواست وی را پذیرفت و هیئتی از دانشمندان از طرف مأمون، آن کتاب ها را از روم به سرزمین های اسلامی آورده و به دستور خلیفه به عربی ترجمه کردند. بدین ترتیب ترجمه کتاب های بیگانه در میان مسلمانان رواج یافت. بعضی از این کتاب ها دارای موضوعات فلسفی بود، با ترجمه این کتاب ها مسلمانان با فرهنگ بیگانه به ویژه فرهنگ یونان آشنا شدند. (جناتی، محمدابراهیم، ۱۳۸۱، ۷۶). البته در این میان آنچه بیشتر باعث نگرانی می شد، حضور افراد متعصب از پیروان ادیان: زرتشتی، صابئی، نستوری، رومی و برهمنان هندی در میان مترجمانی بود که آثار علمی مختلف را از زبان های: یونانی، فارسی، سریانی، هندی و لاتین به عربی ترجمه می کردند. چه، آنان از این فرصت استفاده نمودند، به نشر

عقاید خرافی و فاسد خود می‌پرداختند. به همین علت عقاید سبب و نابهنجار به جامعه اسلامی راه یافت. به علاوه این حرکت موجب اضطراب فکری و آشفتگی فرهنگی در میان امت اسلامی شد و وحدت امت را به خطر انداخت. از طرفی مأمون عباسی گرایش اعتزالی داشت، بنابراین علمای بزرگ معتزلی را به دربار خود نزدیک می‌ساخت. پیروان این مذهب طرفدار عقل و منطق و رأی و قیاس بودند و در اعتماد بر عقل محدود و خطاپذیر بشری افراط می‌ورزیدند و دستورات و احکام دینی را با عقل خود می‌سنجیدند و آنچه را که عقلشان صریحاً تأیید می‌کرد، می‌پذیرفتند و بقیه را رد و انکار می‌کردند! این وضعیت، مسائل جدید و شبهات و مشکلات گوناگونی برای مسلمانان به وجود آورده بود. این شرایط خاص فکری و فرهنگی، وظیفه سنگینی بر دوش امام هشتم می‌گذاشت. آن حضرت با شرکت در جلسات و بحث‌ها و مناظرات آزاد، با حضور بزرگان مذاهب اسلامی و فلاسفه، متکلمان و علمای اهل کتاب و... بی‌پایگی و اشکالات افکار آن‌ها را روشن می‌ساخت و اصالت عقیده و فرهنگ اسلامی را بر همگان آشکار می‌نمود.

کشمکش‌های سیاسی و اعتقادی به فرصت فرهنگی

امام رضا(ع) پس از شهادت امام موسی کاظم(ع)، عهده دار مقام امامت شیعیان شدند که ۱۰ سال نخست همزمان با زمامداری هارون الرشید بود و ۱۰ سال بعدی نیز با خلافت امین و مامون گذشت. لذا آن حضرت در شرایط بسیار حساس از نظر سیاسی، اجتماعی و اعتقادی می‌زیست. از یک طرف تسلط عباسی‌ها بر امت اسلامی و از طرف دیگر ورود شبهات گوناگون با توجه به رشد نحله‌های فکری از فرق و طوایف مختلف، فضای اعتقادی جامعه را که هنوز وابسته به حاکمان بود؛ به شدت ملتهب و آسیب‌پذیر می‌کرد (نجفی، موسی، ۱۳۹۶، ص ۴۹). مهاجرت‌ها و وجود ملیت‌های مختلف در جغرافیای گسترده آن روز سرزمین اسلامی، امام رضا(ع) را با تکثر فرق، مذهب، فکر و عقیده و بحران فکری ناشی از ورود ملل مختلف به سرزمین اسلام مواجه کرده بود. در این دوره فلسفه یونان وارد بحث‌های آزاد میان ادیان و مذاهب شد و محافل علمی اسلامی را دستخوش تحرک در مباحثات علمی کرد. لذا فضای فکری و اعتقادی جهان اسلام با چالش و پرسش‌های فراوان مواجه بود و فضای فرهنگی ناهمگون شده بود. (نجاری سهل آباد، محمد، ۱۳۹۷، ص ۴۴) در

این جریان با شرایط ولایتعهدی امام رضا(ع) و تشکیل مباحثات که امام(ع) را کانون توجهات علمی ساخت، فرصتی برای ایشان شد تا بین این معارف و مذاهب بحث صورت پذیرد و نقاط افتراق آنها مورد ارزیابی طرفین واقع گردد. در واقع آن حضرت توانست به بهره گیری از موقعیت سیاسی به وجود آمده و فضای به ظاهر باز سیاسی به بیان و انتشار همگرایی مذاهب و ادیان در سایه معارف اسلامی دست زند. تعامل امام رضا(ع) با این وضعیت به خصوص اوضاع سیاسی و فرهنگی، بی نهایت مهم و حساس بود، زیرا هم فضای اعتقادی و هم فضای سیاسی به دنبال تضعیف جایگاه و موقعیت علمی و اجتماعی دین اسلام بودند. بنابراین امام در مواجهه با این چالش ها بهترین راهبرد را با محوریت فرهنگی انتخاب کردند. به عبارتی امام رضا(ع) توانست با حضور در صحنه سیاسی و مناظرات و با پاسخ های روشن و بسیار دقیق به شبهات فرقه های مختلف، چالش سیاسی پیشرو را با فرصت فرهنگی جایگزین کنند. به گونه ای که نه تنها شخصیت امام(ع) تخریب نشد، بلکه هر روز از نفوذ بیش تری برخوردار می شد و شهرت اجتماعی و فرهنگی وی به عنوان مرجع علمی جهان اسلام افزایش می یافت. بعد از مرگ هارون، نزاع بر سر قدرت میان امین و مامون، فرصتی را فراهم کرد که امام(ع) به نشر دیدگاه خود و نیز تبیین جایگاه حکومت اسلامی بپردازد. ایشان با آگاهی از شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه و خدعه ی سیاسی مامون، روش روشنگرانه را در پیش گرفت که تفسیر این آیه «و مکرو و مکرالله و الله خیر الماکرین» (آل عمران: ۵۴) گردید. لذا مامون نه تنها به هدف خود نرسید، بلکه در پایان جز حذف امام و شهادت ایشان، راه دیگری نیافت. امام رضا(ع) تقریب مذاهب را به معنی پذیرش دیگر مذاهب یا سکوت در مقابل اعتقادات و نظریات آنها نمی دانست بلکه تعامل صحیح و احتجاج بر اساس نظریات و اعتقادات آن مذاهب را سر لوحه رفتار سیاست فرهنگی خویش قرار می دادند. بنابراین ایشان اصحاب خود را از شتابزدگی در پذیرش یا نفی عقاید سایر مکاتب و مذاهب باز می داشتند. (صابری، ۱۳۹۱: ۹۴) این رویکرد امام، موضوعی است که امروزه در مقوله گفتمان ادیان و مذاهب می تواند مورد توجه واقع شود. زیرا شاید عده ای تقریب را به منزله تعدیل عقاید تفسیر کنند و مدارا بین ادیان و مذاهب را به معنای حذف و کم رنگ کردن برخی اصول و انعطاف بدانند. در حالی که راهبرد فرهنگی امام

رضا(ع) در عین اعتقاد به مبانی و اصول در چهارچوب عقل و شرع اقدام می گردد. در واقع الگوی رفتار فرهنگی امام(ع) با پیروان سایر مذاهب و ادیان همزیستی مسالمت آمیز با آنها بود.

راهبردهای تقریبی امام رضا (ع)

امام رضا (ع) تقریب مذاهب را به معنی پذیرش دیگر مذاهب با سکوت در مقابل اعتقادات و نظریات آن ها نمی دانست، بلکه تعامل صحیح و احتجاج براساس نظریات و اعتقادات آن مذاهب را سرلوحه رفتار تقریبی خویش قرار می داد. بنابراین آن حضرت اصحاب خویش را از شتاب زدگی در پذیرش یا نفی عقاید سایر مکاتب و مذاهب باز می داشت.

پذیرش ولایتعهدی و سیاست فرهنگی امام رضا(ع)

یکی از راهبردهای تقریبی و همگرایی امام رضا(ع) در ترسیم مسیر اتحاد اسلامی، پذیرش ولایتعهدی مأمون از سوی آن حضرت است. گرچه ایشان با اکره تمام، این سمت را پذیرفتند که آن هم بی حکمت نبوده است، اما آنچه پس از پذیرش ولایتعهدی پیش آمد، نشان از درایت و علم لدنی آن حضرت داشت که نه تنها نقشه های شوم مأمون را نقش بر آب کرد، بلکه زمینه تأمین امنیت شیعیان و اتحاد مسلمانان را فراهم ساخت. براساس منابع تاریخی و دینی، پذیرش ولایتعهدی در آن زمان که دوره ای سراسر نزاع فکری و فرهنگی و مذهبی بود نیاز شدید جامعه اسلامی به رهبری شایسته در حل مشکلات و وحدت جامعه و هجوم شبهات و جلوگیری از انحراف اسلام بود. (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱: ۳۱۶) نقش بی بدیلی که امام رضا(ع) در فرایند همگرایی و تقریب مذاهب و اقلیت های دینی ایفا نمود، تبیین فرهنگی و عملی جایگاه عنصر عقلانیت در اندیشه اسلامی است. پرداختن به همین ضرورت را می توان یکی از چند دلیل اصلی پذیرش ولایتعهدی از سوی آن حضرت از دیدگاه فرهنگی برشمرد. سیاست فرهنگی امام رضا(ع) در همگرایی مذاهب و ادیان بود که برای ولایتعهدی مأمون شرایطی از جمله خطبه نخواندن، شرکت نکردن در عزل و نصب و متعهد نبودن برای حضور در مراسم های رسمی را تعیین کرد و بدین طریق مکر مأمون را خنثی نمود. پس از پذیرش ولایتعهدی از سوی آن حضرت، مأمون عباسی با نیت ناتوان نشان دادن امام رضا(ع) مبادرت به برپایی مجالس بحث و مناظره با بزرگان ادیان و علمای مذاهب مختلف می کرد. (نجفی،

موسی، ۱۳۹۶، ص ۷۱) این مناظرات فرصتی شد تا نقاط اشتراک و افتراق بین این دانشمندان ادیان و مذاهب مورد بحث و ارزیابی طرفین قرار گیرد. حضور امام رضا(ع) در خراسان و برگزاری جلسات مناظره و بحث هایی که با حضور عالمان و عموم جامعه برگزار می شد، مقام علمی ایشان را به مردم آن منطقه و فقهای مناطق دیگری که به مرو می آمدند، شناساند و امام در مدت حضور خود توانست بسیاری از مباحث عقلی و فلسفی را سر و سامان بخشد و سیاست فرهنگ اسلامی را در جهت تقریب مذاهب و همدلی ادیان در وحدت اجتماعی بنیان نهد. می توان گفت که ایشان اولین شخصیتی است که باب گفتگوی ادیان را به روی جامعه اسلامی باز کرد. نمونه بارز این پدیده را می توان در مناظرات امام با جاثلیق به نمایندگی از آیین مسیحیت، راس الجالوت به نمایندگی از یهودیت، هرزد موبد بزرگ به نمایندگی از زرتشتیان، عمران صابی از طرف صابئیان و عده ای از علما و سران برهمن مشاهده کرد. (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱: ۱۹۲ و ۱۵۴).

فراخوانی به اخوت دینی و ایمانی

مؤمنان، پیش از آنکه در زندگی اجتماعی خود از پیوندهای قومی، قبیله‌ای، شهروندی و ملی برخوردار باشند، از رابطه ویژه و پیوندی عمیق به نام اخوت ایمانی برخوردارند که برپایه ایمان استوار شده و بر هر پیوند دیگری مقدم است. (وطن دوست، ۸۵) این پیوند که از ایمان سرچشمه می‌گیرد، در آموزه‌های اسلامی نمودی ویژه یافته است؛ زیرا این پیوند، مانند پیوند دوستی، رفاقت و دیگر تعامل‌های اجتماعی، نیست که اعتباری و مجازی باشد (طباطبایی، ج ۱۸، ص ۳۱۶) بلکه پیوندی عمیق و معنوی است. در راستای اندیشه هم‌گرا، امام رضا (ع) می‌فرماید: کسی که در راه خدا برای خود برادری برگزیند، خانه‌ای در بهشت برای خود انتخاب کرده است» (ابن بابویه، ۱۵۱) این روح همگرایی است که می‌تواند از افراد پراکنده - که هرچند به لحاظ مکان و زمان از هم دور بوده و از نظر نژاد و زبان بیگانه باشند جامعه ای واحد و استوار بسازد؛ جامعه ای شکل گرفته از سلمان ایرانی، بلال حبشی، غلام یمنی، صهیب رومی، ابوذر غفاری، اویس قرنی و دیگران. نیز به دلیل همین دلبستگی معنوی است که افراد برای پیوستن به دیگر برادران ایمانی، رابطه خود را از هر کس دیگری - هرچند رابطه پدر فرزندی و خویشاوندی باشد می‌گسلند.

گفتگوی (مناظره) عقلانی و سازنده

سیره امام رضا(ع) مخصوصاً در زمان حضور او در ایران و قرار گرفتن در مقام ولایتعهدی زوایا و ابعاد مختلفی دارد. در این دوران نگاه اعتقادی جامعه اسلامی در اثر ورود اندیشه‌های نو با ترجمه کتب جوامع دیگر دچار شک و تردید شده بود. لذا امام(ع) نگران انحراف در سنت نبوی و شکاف جامعه اسلامی بود (رضازاده کهنکی، فریبا، ۲۴، ۱۳۹۷) و برای رفع این مسئله متناسب با شرایط و مقتضیات زمان و مکان راهکارهای درون دینی و برون دینی در مناظرات برای تقریب و همدمی مذاهب و اقلیت های دینی اتخاذ نمود:

الف- شاخصه‌های درون دینی

امام رضا(ع) در مناظرات خود با فرقه‌های اسلامی به مناظره و مجادلات کلامی روی می‌آورد و از اشتراکات قرآنی، سنت نبوی، اصول و عقایدی که مورد تأیید دو طرف بود استفاده می‌کرد. سپس با دلایل عقلی و نقلی درباره اصول اعتقادی با آنان سخن می‌گفت. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۹ و ۱۴: ۱۶۳) این طریق مورد پذیرش فقها و اندیشمندان مذاهب بود.

ب- شاخصه‌های برون دینی

از مهم‌ترین شاخصه‌های همگرایی مذاهب امام رضا(ع) در مناظرات برون دینی، آشنایی کامل امام(ع) از کتب دینی آنان همانند تورات، انجیل، اوستا، زبور و زبان اقوام مختلف بود که به واسطه همین امر، امام(ع) در مناظره با آنان پیروز میدان بود. اباصلت می‌گوید «به امام(ع) عرض کردم چگونه شما به همه زبان‌ها اشراف دارید؟ فرمود: ... چگونه می‌شود خداوند، فردی را حجت بر مردم قرار دهد ولی او زبان آنان را درک نکند.» (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۲۲۹) امام رضا(ع) در مناظره خود با علمای ادیان و مذاهب غیر اسلامی ابعاد مختلفی را مدنظر قرار می‌داد. او در مباحثات دینی یک اندیشه کلی را در نظر می‌گرفت و متناسب با آن موضوعات فرعی را در دل آن قرار می‌داد. امام(ع) علاوه بر اینکه برای پرسش‌های مختلف عالمان ادیان و مکاتب پاسخی درخور داشت، بر مبنای باورهای اعتقادی شخص مخاطب نیز سخن می‌گفت و استدلال می‌کرد و این مظهر دیگری از توانمندی علمی امام(ع) برای همگرایی مذاهب بود. «حضرت با اهل تورات به توراتشان و با اهل انجیل با انجیلشان و با اهل زبور با زبورشان و با صابئین به عبری و با زرتشتیان به فارسی و با

رومیان به رومی و با هر فرقه‌ای از علما به زبان خودشان به بحث و مناظره می‌نشست.»(همان، ۱۳۸۱، ج ۲: ۲۲۹) در مناظره با جاثلیق «وقتی حضرت از جاثلیق اعتراف گرفت که حضرت عیسی(ع) به آمدن پیامبر اسلام(ص) بشارت داده است، رو به رأس الجالوت، عالم یهودی کرد و فرمود: ای رأس الجالوت! سفر فلانی از تورات را گوش کن. از زبور داوود... در این هنگام حضرت فرمود: به حق آیات ده‌گانه‌ای که خداوند بر موسی نازل کرده است، آیا صفت محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین را در حالی که عدل و فضل را به آنان نسبت داده است، در تورات می‌یابی؟ رأس الجالوت پاسخ داد: بله این‌گونه است و هرکسی این مطالب را انکار کند به پروردگار خویش و پیامبران او کافر گشته است.»(همان، ۱۳۸۱، ج ۱۴: ۷۷).

تصریح بر سهیم شدن در آیین های عبادی

بر کسی پوشیده نیست که درخواست امام رضا(ع) از شیعیان و پیروان اهل بیت برای شرکت در مراسم عبادی، مناسک دینی - اجتماعی، و تأکید بر حضور در جمعه و جماعات و... که تحت اشراف مخالفان و رقبای سیاسی، فکری و احیاناً دشمنان اهل بیت برپا می‌شد، به منظور ایجاد وحدت اجتماعی و تقریب مذاهب اسلامی بوده است. (وحدت و همگرایی در اندیشه وحدت اسلامی، ۸۵) تأکید بر شرکت در نماز جماعت و بیان اهمیت و جایگاه آن و حتی ترویج آن بر فضیلت نماز اول وقت، تأکید بر حضور به هم رسانیدن در نماز جمعه و عیدین از هر گروه و مذهب به صورت طبقات مختلف برای بازخوانی درس برادری و هم‌بستگی و نیز تأکید بر وجوب، فضیلت، ثواب و فواید و پاداش فراوان حج، همگی از پیام‌ها و جلوه‌های وحدت آفرین رضوی در اجتماع است، تا آتش اختلافات و تنازعات را فروکش نمایند و طبقات مختلف از هر گروه و مذهب با هر اندیشه و عقیده‌ای گرد هم آیند و به سوی معبود واحد نشینند و از این طریق از مشکلات جامعه خود آگاه شوند. (سیاوشی و سلیمانی فر، ۸۰)

در همین راستا امام صادق(ع) به استحباب حضور در نماز جمعه اهل سنت و حتی قرار گرفتن در صف اول نماز آن‌ها، توصیه می‌نماید و پاداش بزرگی برای آن مطرح می‌کند: «هرکس با برادران هل سنت و در صف اول نماز جماعت آن‌ها نماز بخواند، گویی در صف اول نماز در پشت سر پیامبر نماز خوانده است.» امام رضا(ع) خود نیز برای ایجاد همدلی و برقراری اخوت اسلامی و

تقریب مذهبی در بین مسلمانان، همیشه در این مراسم شرکت می نمود. تأکید ایشان در این رابطه به اندازه‌ای صریح و فراوان است که به روشنی می توان دریافت که از روی مصلحت‌اندیشی یا ترس و اضطراب نبوده، بلکه آن جناب بدین وسیله قصد داشته تا به مسلمانان بیاموزد که به خاطر اختلافات، خود را از یکدیگر جدا نسازند و به ایجاد تفرقه در بین امت اسلام دامن نزنند، بنابراین آن حضرت، تلاش داشته تا به همگان بیاموزد که حیات واقعی و معنوی جامعه وحدت محور، با وجود تنوع اجتهاد و افکار مختلف در آن، در گرو زندگی مسالمت‌آمیز آحاد آن جامعه با یکدیگر و درک متقابل از همدیگر و در نتیجه، فراهم آمدن جامعه‌ای بدون تنش و تشنج است. (عطایی، محمد رضا، ۱۳۸۸، ص ۴۵)

ایجاد روابط اخلاقی و عاطفی

روابط اخلاقی و عاطفی در سیره امام رضا (ع) به آن اندازه است که از آن به عنوان حق یاد می کند و در کنار فرمانبرداری از خدا قرار می دهد: نه تنها آن را به مردم توصیه می کند بلکه خود عملاً در زندگی خویش بدان پایبند است. رفتار محبت آمیز امام رضا (ع) نه تنها در مورد مسلمانان وجود داشته است بلکه غیر مسلمانان نیز از آن بهره مند بوده اند. همچنین ضرورت حفظ و تداوم رابطه دوستیمیان افراد از مواردی است که امام رضا (ع) به آن تأکید و افراد را به انجام آن سفارش نموده اند. (پورامینی، محمد باقر، ۱۳۹۷، ص ۳۱) توصیه‌های فراوان امام رضا (ع) و بیان شیوه‌های تحقق همزیستی اجتماعی در میان مسلمانان و حتی با پیروان مذاهب غیراسلامی را که در موارد و عرصه‌های مختلف صورت می گرفت، می توان در راستای وحدت اجتماعی و تقریب مذاهب اسلامی دانست. سفارش به رعایت اصول دینی و اخلاقی مانند: مدارا، اخوت، معاشرت نیکو با مخالفان، حسن خلق، چشم‌پوشی از عیوب دیگران. خیرخواهی و اهتمام به امور مسلمانان و رفع حوائج آنها، حمل عمل برادران دینی بر صحت، مشورت و استفاده از آرای دیگران، تأکید بر صلح، سلام، ملاقات و عیادت، و دیگر مظاهر اخلاقی و عاطفی را باید از مصادیق بارز این مسئله در سیره و سنت ایشان دانست. آن حضرت در بیانی شیوا به خوش خلقی و گفتار نیک با مخالفان دستور می دهد و بیان می دارد: «پس از ایمان به خداوند، مهربانی کردن با مردم و نیکی کردن به خوب و بد آنها، بیانگر خردمندی و دوراندیشی است». همچنین وی در زمینه ایجاد وحدت اجتماعی و تقریب مذاهب

اسلامی، از قول پیامبر (ص)، به اصحاب خود سفارش می‌کند که شما هرگز نمی‌توانید با دارایی خود، همه مردم را بهره‌مند سازید، پس با اخلاق نیکو چنین کنید. پیدا است که این فرمایش ایشان به قصد هم‌گرایی با مخالفان مذهبی صورت گرفته است. چه آن‌ها نیز در زمره برادران اسلامی و ایمانی می‌باشند و پیروان اهل بیت نباید خود را جدای از دیگر مسلمانان بدانند.

راهبرد فرهنگی گفتمان دینی

بررسی متون تاریخی و دینی نشان می‌دهد که گفتمان دینی امام رضا(ع) یکی از راهکارهای فرهنگی امام در همگرایی و تقریب مذاهب بوده است. این گفتمان‌ها محدود نبود و بارها امام(ع) اقدام به برگزاری گفتمان دینی می‌کردند. در واقع شمار مناظرات امام رضا(ع) با اهل کتاب، نمایندگان مسیحیان، یهودیان، مانویان، زرتشتیان، صابئین و فرق اسلامی بسیار است. حدود سیزده مناظره و احتجاج از امام رضا(ع) در کتاب‌هایی مانند عیون اخبارالرضا(ع) شیخ صدوق، الأحتجاج طبرسی و بحارالأنوار علامه مجلسی و سایر کتاب‌های حدیثی نقل و ضبط شده است. (بیانات حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی، ۱۳۹۷/۱۱/۴) برخی از مباحثات گفتمان دینی امام رضا(ع) که در منابع روایی از آن‌ها یادشده است عبارت‌اند از: ۱- مناظره با جاثلیق (لقب علمای بزرگ نصارا) ۲- مناظره با رأس الجالوت (لقب دانشمندان و بزرگان ملت یهود) ۳- مناظره با هرئز اکبر (لقب مخصوص بزرگ زرتشتیان) ۴- مناظره با عمران صابی ۵- مناظره با سلیمان مروزی، معروف‌ترین عالم علم کلام در خطه خراسان در عصر مأمون ۶- مناظره با علی بن محمد جهم (ناصری و دشمن اهل‌البیت) ۷- مناظره با ارباب مذاهب مختلف در بصره. «مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ۳۸) در این مناظرات موضوعات مختلفی از جمله اصل دفاع از امامت و ولایت، اصل دفاع از توحید، اصل دفاع از نبوت پیامبر اکرم(ص) و سایر انبیا و اصل دفاع از عصمت پیامبر اکرم (همان، ۱۳۹۰: ۵۴) مورد گفتمان قرار می‌گرفت و با این سیاست صاحب نظران مذاهب و ادیان را به هم نزدیک می‌ساخت.

تأکید بر اشتراکات مذاهب و ادیان

وسعت دانش امام رضا(ع) به ایشان این توانایی را می‌بخشید که در مواجهه با اهل کتاب از مشترکات اعتقادی و دینی به رفع اشکالات و به اثبات حقانیت اسلام بپردازد؛ زیرا بدون تعقل نمی‌

توان تناقضات بین ادیان را رفع کرد. آن حضرت در گفتگوها و مناظره هایی که با صاحبان ادیان و عالمان مذاهب مختلف داشت، از طریق استدلال عقلی و براساس مشترکات ابتدا بر نقاط مشترک دین با آنها تاکید می ورزید. برای مثال هنگامی که جاثلیق از آن حضرت پرسید: «درباره نبوت عیسی و کتابش چه عقیده ای داری؟ آیا منکر آن دو هستی؟ پاسخ داد عیسی و کتاب او و به آنچه امتش را بدان بشارت داده و حواریون نیز آن را پذیرفته اند، ایمان دارم و به هر عیسایی که به نبوت پیامبر اسلام (ص) و کتاب وی ایمان نداشته و امت خود را به او بشارت نداده کافر» (ابن بابویه، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۳۴) رویه امام رضا (ع) در مناظراتش این نبود که اعتقادات اسلام یا اعتقاد خود را برای طرف مقابل حق بالقوه فرض کند. در واقع ایشان در مباحثات با سران ادیان به دنبال برتری جویی نبود و با استفاده از عنصر عقل و منطق به اثبات حقانیت اعتقادات اسلامی می پرداختند. ایشان در تمامی مناظرات خود با دادن آزادی بیان به طرف مقابل و محترم شمردن عقاید وی و با تاکید بر نقاط مشترک و مورد پذیرش، به بیان دیدگاهها و نظریه های صحیح می پرداخت و از زوایای مختلف شبهات و سوال های مطرح را پاسخ می داد. آن امام همام در مناظرات خویش با هر گروهی، با استناد به کتابهای آن گروه به مباحثه می پرداخت و آن ها را مجاب می کرد. شیوه خاص آن حضرت در گفتگو با سران ادیان و مکاتب مختلف، اقتضا می کرد که ضمن احترام به عقاید، مقدسات و کتب آسمانی ایشان با منطق و مکتب خودشان آنها را قانع کند. این مطلب از فحوای کلام امام (ع) فهمیده میشود که فرموده است: «من با اهل تورات به توراتشان، با اهل انجیل به انجیلشان و با موبدان به شیوه پارسی شان و با اهل مباحثه به زبان های خودشان استدلال میکنم و همه را به تصدیق خود وا می دارم» (اربلی، ۱۳۶۴، ج ۳: ۱۰۵) بهترین شیوه مباحثه علمی آن است که بتوان با طرف مقابل به سخنی که خودش باور دارد استدلال کرد. از همین رو امام رضا (ع) با توجه به اینکه اگر برای غیر مسلمانان و پیروان دیگر ادیان از قرآن استدلال شود مورد پذیرش آنان قرار نخواهد گرفت، با آنان با منطق کتاب خودشان استدلال می کرد. لذا امام در مواجهه با موضوعات انتزاعی مربوط به پیروان اهل کتاب از منابع فقهی آنان استفاده می کرد. (ابن بابویه، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۴۰) بنابراین این روش و منش امام در تقریب مذاهب تاثیر فراوانی داشت و همگرایی اقوام غیر اسلامی را در

وحدت جامعه سبب می شد. از طرفی تسلط امام به زبان و علوم مختلف تاثیری بس شگرف بر طرف مناظره و شاهدان و حاضران در جلسه می گذاشت و حل بسیاری از مسائل و ابهامات را تسهیل می کرد. مناظره مشهور امام در بصره با عالمان و سران ادیان و مذاهب موید این مطلب است. (طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۴۱۰)

ترویج فرهنگ اسلامی

یکی از راهبردها و سیاست های فرهنگی امام رضا(ع) در همگرایی مذاهب اسلامی و ادیان، ترویج فرهنگ اسلام و علوم قرآنی بود. شرکت در مجالس مناظره با فرقه های گوناگون فرصتی را ایجاد می کرد که از لحاظ رفتار کلامی و گفتار علمی مسائل خداشناسی را تبیین نماید. مناظره دنباله دار امام با سلیمان مروزی درباره توحید یکی از این موارد است. (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱: ۳۲۱) دقت در شرح مناظرات امام(ع) با بزرگان مذاهب و ادیان که در عیون الاخبار الرضا (ابن بابویه، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۵۳) آمده است، نشان دهنده راهبرد فرهنگی امام در تسلط بر مناظرات و توسعه فرهنگ اسلامی می باشد. زیرا این مناظرات به جای آشفتگی فکری و تفرقه جامعه، باعث تقویت علمی علمای اسلام و تقریب مذاهب و ادیان گردید. از این نظر بهترین دوره گفتگوی ادیان، دوره امام رضا(ع) بوده است. به همین دلیل او را به درستی لقب "عالم آل محمد" داده بودند. تسلط امام بر ادیان و کتاب های آسمانی و باورهای آنها به ایشان وجهه علمی منحصر فردی بخشیده بود که فرهنگ اصیل اسلام را تجلی می داد. به گونه ای که تالیف کتاب رساله ذهبیه در همین راستا بود. ایجاد مدرسه علمی امام در مدینه و تالیف کتابهای علمی و فقهی از دیگر سیاست های فرهنگی آن حضرت برای ترویج علوم و فرهنگ اسلام در تقریب مذاهب محسوب می شد. مناظرات امام رضا(ع) با علمای ادیان مختلف مانند جاثلیق، رأس الجالوت و هرید اکبر درباره توحید و اثبات نبوت پیامبر اکرم(ص) همچنین با عمران صائبی و سلیمان مروزی در زمینه توحید(ابن بابویه، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۷۹) با علی بن محمد بن الجهم در موضوع عصمت انبیا (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۱: ۱۹۱) با علمای عراق و خراسان درباره عترت و تفاوت آن با امت (همان، ج ۱، ص ۲۷) و... از این قبیل است. بر این اساس امام(ع) در برخورد با چالش های زمان خود، راهبردی فرهنگی یا شیوه تعامل فرهنگی یا همان شیوه گفتگو را در مواجهه با مخالفان انتخاب کرد.

راهبرد فرهنگی اخلاق و رفتار

بعد دیگری از راهبرد فرهنگی امام رضا(ع) در تقریب مذاهب را باید در منش رفتار و اخلاق و آداب مناظرات ایشان جستجو کرد. در حقیقت شخصیت اخلاقی اسلامی امام رضا(ع) محور فرهنگی او در جذب فقهای مذاهب و اقلیت های دینی محسوب می شد. آن حضرت در مذاکرات با سایر ادیان فاقد هرگونه خودرایی و چیره طلبی و مبتنی بر اخلاق و بردباری و شناخت حق مخالفان بود. روش امام بیان روشن گرانه معارف الهی و آزاد گذاشتن طرف مقابل در پذیرش یا عدم پذیرش و نه تحمیل عقیده شخصی بود. (طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۱۷۸) لذا اخلاق و رفتار امام با دیگر ادیان یکی از عرصه های مشترک بین همه ادیان و مذاهب و اقبل تامل در تقریب است. خصوصیات اخلاقی امام رضا(ع) به گونه ای بود که به ایشان نفوذ کلام می بخشید. برخورد مؤدبانه و محبت آمیز، لحن آرام فصاحت و بلاغت ایشان در سخن گفتن، پرهیز از فخر فروشی (ابن بابویه، ۱۳۹۱ ج ۲: ۲۶۳) اجتناب از خودرایی، صداقت و راستگویی، آزاد اندیشی و سعه صدر، احترام به طرف مقابل در مباحثات حتی اگر موافق عقاید آنان نبود، خودداری از برخورد اهانت آمیز (همان، ج ۲: ۲۰۲) تشویق مردم به علم آموزی از ویژگی های بارز اخلاقی او بود که سیاست های فرهنگی او را در همگرایی مذاهب و ادیان نفوذپذیر می نمود. رعایت عدالت و انصاف در گفتار را از طرف آن حضرت می توان در مناظره ایشان با عمران صابی دید.

محوریت قرآن

این مسئله حقیقتی انکارناپذیر است که تمامی مسلمانان در قالب اقوام و دسته های متفاوت کلامی و فقهی و نحله های متنوع فکری و عملی در پذیرش قرآن به عنوان مهمترین محور وحدت اسلامی و ضرورت پیروی از داوری و دستوره های آن اشتراک نظر دارند. از این رو محوریت قرآن و علوم قرآنی از جمله راهبردهای فرهنگی امام رضا(ع) در همگرایی مذاهب و ادیان محسوب می شد. امام رضا(ع) همواره مسلمانان را به محوریت این منبع اصیل متوجه می نمود و بر اهمیت آن تاکید می کرد. چرکه رفع بسیاری از اختلافات فکری و تنش های تفرقه انگیز و فتنه های سیاسی و اجتماعی با مراجعه به قرآن کریم قابل حل بود. در زندگی امام(ع) محوریت قرآن بازگشت به سنت پیامبر(ص) اصلاح اخلاق جامعه اسلامی، برابری انسانها و آزادی اندیشه در تقریب مذاهب

و ادیان مورد تاکید بوده است. امام به طور جدی به اجرای مبانی قران اهتمام داشت و پایبندی به این امر از مبانی فرهنگی در سیره ایشان در مباحثات با علمای مذاهب و ادیان در جهت تقریب آنان بوده است.

اشاعه خردمندی و ابهام زدایی

یکی از اصلی ترین و عمده ترین آماج و مقاصد پیامبران الهی - بخصوص پیامبر اسلام (ص)- اشاعه خردمندی و ابهام زدایی در میان مسلمانان و جامعه بوده است، همان طور که امام علی (ع)، یکی از اهداف ماموریت پیامبراکرم (ص)، برانگیختن توانمندی ها و توان و ذوق تفکر در میان مسلمانان و جامعه معرفی شده است. در روایات آمده است که به طول رکوع و سجود افراد نگاه نشود، بلکه به میزان تعقل و خردورزی آنها توجه شود (عیون اخبارالرضا، ج ۲، ۳۵) امام رضا (ع) برای رویش و نمو خردمندی در بین مسلمین و مردم جامعه خویش به اندیشه و اراده پیدایش و تاسیس همگرایی و تقریب مذاهب اسلامی، آزاداندیشی را الگو و سرمشق مسولیت و رسالت خویشتن قرار داده بودند. بر این اساس آن حضرت نه تنها اجازه تفحص و تجسس به یاران و نزدیکان خود را نمی دادند، بلکه به هنگام انتقاد و اعتراض برخی از یاران و اصحاب خویش به وی برای عدم اجازه به انجام این کار، از درخواست آنها امتناع می ورزیدند و حتی آنها را به خاطر چنین مساله ای مورد اعتراض قرار می دادند و می فرمودند: اگر خداوند می خواست به اجبار همه مردم روی زمین دارای ایمان راستین و کامل می شدند... که در اینصورت استحقاق دریافت پاداش را از دست می دادند... بنابراین انسان ها باید آزاد بیانداشند و با نیروی خرد و بدون هیچ اجباری، ایمان استوار و راستین را به کف آورند. (نفس امام رضا (ع) در وحدت اجتماعی و تقریب مذاهب اسلامی، ص ۱۳۲) آن حضرت در برابر واقفیه که منکر وفات امام کاظم (ع) بودند، به این دلیل عقلی تشبث می جستند: «اگر امام کاظم (ع) زنده بود، میراثش تقسیم نمی شد و همسرانش ازدواج نمی کردند». (عیون اخبارالرضا(ع)، ج ۱، ص ۱۰۶) همچنین یکی از دلیل و حجت فرقه واقفیه در طرد کردن وفات امام هفتم بود، که اعتقاد به احتیاج مردم به آن حضرت بوده است که امام رضا (ع) در پاسخ ادعای آنها می فرماید: اگر قرار بود خداوند به دلیل احتیاج مردم به شخصی، عمر او را طولانی کند، سزاوارترین فرد برای این هدف، رسول خدا بود.

حفظ و پاسداری از همگرایی و تقرب ادیان و مذاهب اسلامی

دین مبین اسلام کامل‌ترین نسخه الهی برای نجات انسان‌ها و معرفی برترین سیره و طریق زندگی برای گشایش گره‌های جامعه بشری است که بر پایه نبوت آخرین فرستاده پروردگار متعال حضرت محمد مصطفی (ص)، امامت ائمه و ولایت فقیه بنیان نهاده شده است. این دین الهی همواره بر «وحدت» به‌عنوان یکی از گران‌سنگ‌ترین ارزش‌های اسلامی و قرآنی و منادی همبستگی امت اسلامی تاکید دارد که عامل مهم ایجاد اتحاد، همدلی و همراهی مسلمانان جهان برای مقابله با نقشه‌های شیطانی و دسیسه‌های تفرقه افکن دشمنان است. اقدامات وحدت‌بخش امام رضا (ع) درست در راستای فعالیت‌های وحدت آفرین جدش امام علی (ع) و با تأسی به سیره آن حضرت بوده است. بنابراین در پاسخ به سؤالی که درباره چرایی مشارکت و حضور امام رضا (ع) در فعالیت‌های سیاسی و فکری و علمی زمان خویش مطرح است. باید گفت: براساس نصوص متعددی که در منابع فریقین موجود است، امام رضا (ع) به میل و خواسته خود ولایتعهدی مأمون را نپذیرفته، بلکه ولایتعهدی بر امام تحمیل شده است، چنان‌که از جمله دلایل قبول ولایتعهدی از سوی امام نیاز شدید جامعه اسلامی در آن روزگار - که دوره‌ای سراسر نزاع فکری و فرهنگی و کشمکش‌های مذهبی بود به رهبری شایسته در حل مشکلات و هجوم شبهه‌ها و همچنین جلوگیری از انحراف در اسلام بوده است؛ گویا ایشان در پاسخ به سؤال ابن عرفه، نظر به همین مطلب داشته است. ابن عرفه از امام می‌پرسد: ای فرزند رسول خدا! به چه انگیزه‌ای وارد ماجرای ولایتعهدی شدی؟ امام (ع) پاسخ می‌دهد: «به همان انگیزه که جدم علی (ع) و ادا به ورود در شورا شد». مسلمانان می‌بایست با بهره‌مندی از اصل همگرایی و تقرب مذاهب فرصت‌های دشمنی و تفرقه‌افکنی بین مسلمانان را از دشمنان قسم‌خورده اسلام بگیرند و با اجتناب از هرگونه اختلاف و افتراق، امکان جولان را به عوامل بیگانه و جریان‌های تفرقه‌افکن ندهند زیرا دشمنان اسلام در طول تاریخ کوشیده‌اند با هدف قراردادن وحدت مسلمانان و ترسیم نقشه‌های شیطانی و همچنین طراحی و اجرای انواع فتنه‌ها و گسترش فرقه‌گرایی، از اشاعه اسلام ناب محمدی جلوگیری کنند. (عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۴۱)

۵- نتیجه گیری و بیان راهکارها:

در دوره امام رضا(ع) امت اسلامی به محاصره خطرات فکری و فرهنگی درآمده بود. گشوده شدن مرزهای فرهنگی اسلام بر دیگر امت ها و فرهنگ ها در دوره عباسیان، چنین اقتضا می کرد که امام رضا(ع) با رهبری انقلابی و فرهنگی و بنا به مسئولیتی که به عهده داشت از سقوط و فروپاشی جامعه اسلامی جلوگیری نماید و فرقه های مذهبی نو ظهور اسلامی و ادیان را در اثر مناظرات و مباحثات به وحدت و همگرایی فرا بخواند. در میان سیاست های فرهنگی امام رضا(ع) در جهت تقریب مذاهب و ادیان، پذیرش ولایتعهدی و همزمان با آن تواضع و وسعت آگاهی و رفتار اخلاقی و علمی آن حضرت با پیروان ادیان و فقهای مذاهب اسلامی از اهمیت ویژه ای برخوردار است. تاکید امام(ع) بر اخلاق و تهذیب جامعه، تصدیق و تایید اشتراکات ادیان و توحید، استناد به قرآن و سنت حسنه پیامبر(ص) و بازنمایی اعتقادات اسلامی در متون ادیان دیگر و طرح مشترکات دینی در جریان مباحثات و مناظرات از جمله سیاست های فرهنگی امام رضا(ع) در همگرایی و همدلی مذاهب و ادیان بوده است. این منش ها برای جهان امروزی اسلام هم در صورت اعمال، می تواند پیامدهای روشنی داشته باشد. سیاست ها و راهبردهای فرهنگی امام رضا(ع) بیانگر این مطلب است که شناخت جهان و حقایق عالم در گرو فهم فرهنگ های جهانی است. بنابراین لازمه گفتگوی سنت های دینی و توفیق در رفتار ارتباطات با دیگر ملت ها و دولت های مسلمان و غیر مسلمان وسعت شناخت فرهنگ های مذاهب و ادیان است. لذا در این باره سیاست های فرهنگی آن حضرت می تواند الگوگیری شود. امام رضا(ع) با تبیین اندیشه وحدت مذاهب و ادیان الهی، بر آن بود که بر مبنای آموزه های اسلامی امکان تعاملی احترام آمیز در لایه ها و سطوح دینی جامعه را نمود مصداقی و عینی دهد. بنابراین در سیاست های فرهنگی امام رضا(ع) همزیستی مسالمت آمیز و مناسبات انسانی با پیروان سایر ادیان، مسلم و مورد پذیرش است. ضمن اینکه الگوگیری از شیوه های همگرایی امام رضا(ع) و بررسی مباحثات و مناظرات آن حضرت با سران ادیان الهی، موجب انسجام و یکرنگی هر چه بیشتر جامعه اسلامی می گردد. در جهان اسلام امروز که دشمنان در تفرقه و اختلاف مسلمانان همه جانبه تلاش می نمایند، بهره گیری از سیاست ها و راهبردهای امام رضا(ع) در تقریب مذاهب و یکپارچگی کشورهای مسلمان کارآمدتر خواهد بود. بدون تردید با توجه به

راهبردها و سیاست های فرهنگی امام رضا(ع) در جهت تقریب و گفتگوی مذاهب و ادیان، این دوره را می توان دوره فضای باز فرهنگی اسلام نامید. آن حضرت با تحلیلی که از مسائل فرهنگی، سیاسی و اجتماعی عصر خود داشتند و با شرایطی که فقها و علما از سراسر جهان برای شناخت اسلام به مرو می آمدند، تلاش می کردند که خدشه ای بر وحدت و همگرایی جهان اسلام وارد نشود و همه افرادی که به سمت اسلام آمده اند در دایره وحدت و همگرایی قرار بگیرند.

منابع و مآخذ:

- قرآن کریم.

- نهج البلاغه، ترجمه و شرح سید علینقی فیض الاسلام، تهران، مؤسسه چاپ و نشر تألیفات فیض الاسلام؛ فقیه، چاپ پنجم، ۱۳۷۹ش.

۱. ابن بابویه محمد بن علی. (۱۳۷۸) عیون اخبار الرضا، تهران، انتشارات جهان.
۲. اربلی، علی بن عیسی. کشف الغمه، بی جا، مجمع العالمی لاهل البیت - علیهم السّلام - ۱۴۲۶ هـ.ق. ج ۳، ص ۳۳۶.
۳. امام خمینی صحیفه ی نور، ج ۱
۴. بی آزار شیرازی، عبدالکریم، (۱۳۸۷)، همبستگی مذاهب اسلامی (مجموعه مقالات)، تهران، دانشگاه مذاهب اسلامی، چاپ اول
۵. پورامینی، محمد باقر (۱۳۹۷)، امام رضا (ع) (تاریخ و سیره)، انتشارات دفتر نشر معارف
۶. تسخیری، محمد علی (۱۳۸۳)، درباره وحدت و تقریب مذاهب اسلامی، انتشارات مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی
۷. جزائری، نعمت الله بن عبدالله، (۱۳۸۰) قصص الانبیاء، ترجمه یوسف عزیزی، تهران، هاد، چاپ اول
۸. جعفری، محمد تقی. (۱۳۹۴) اندیشه اصلاح و راهبرد وحدت و همبستگی در جهان اسلام. انتشارات بوستان کتاب قم
۹. جناتی، محمدابراهیم، (۱۳۸۱)، همبستگی ادیان و مذاهب اسلامی، قم، انصاریان، چاپ اول
۱۰. حسینی، محمد رسول، (۱۳۸۸) وحدت اسلامی مبانی، عرصه ها، موانع و راه کارها، انتشارات: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)

۱۱. حرعاملی، محمدبن حسن، (۱۴۱۴)، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث، چاپ دوم
۱۲. حکیمی، محمدرضا (۱۳۸۰)، الحیاء، ترجمه احمد آرام، تهران، چاپ اول
۱۳. خومحمدی خیرآبادی، سعید، (۱۳۸۵)، «وحدت اسلامی یا وفاق تشیع و تسنن در سخنان امام علی (ع)»، مجله نهج البلاغه، شماره ۱۵،
۱۴. رضازاده کهنکی، فریبا، (۱۳۹۷)، الگوی کاربردی مناظره برگرفته از مناظرات امام رضا (ع)، ویراستار: زهرا صنوبری، انتشارات به نشر
۱۵. زیارت امام رضا (ع) از دیدگاه اهل سنت، خبرگزاری رسا.
۱۶. شیخ مفید، الامالی
۱۷. شیخوند، زهرا، (۱۳۹۱)، «نقش امام رضا (ع) در وحدت اجتماعی و تقریب مذاهب اسلامی»، مجموعه مقالات جشنواره بین المللی امام رضا (ع)، امید مهر، چاپ اول.
۱۸. صابری، معصومه، (۱۳۹۱)، «راهبردهای تقریب مذاهب در سیره امام رضا (ع)»، مجموعه مقالات جشنواره بین المللی امام رضا (ع)، امید مهر، چاپ اول
۱۹. صفوی، سید یحیی، (۱۳۸۷). وحدت جهان اسلام: چشم انداز آینده. انتشارات: شکیب
۲۰. طباطبایی، سعید محمدحسین، (۱۴۱۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی
۲۱. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۸۶)، زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام (ترجمه إعلام الوری)، ترجمه عزیزالله عطاردی، تهران، کتاب فروشی اسلامیه
۲۲. عاملی، جعفر مرتضی، (۱۴۰۳)، الحیاء السیاسیه للامام الرضا (ع)، بی جا، بی نا، چاپ دوم
۲۳. عطایی، محمد رضا (۱۳۸۸) امام رضا (ع) در آثار دانشمندان اهل سنت. انتشارات به نشر، چاپ سوم
۲۴. کیکاوسی، سیدمحمد، «آسیب شناسی تقریب مذاهب اسلامی: موانع روانی - رفتاری»، سایت تقریب نیوز.
۲۵. کلینی، محمدبن یعقوب، (۱۴۲۹)، الکافی، قم، دارالحدیث، چاپ اول
۲۶. کمپانی، فضل الله. (۱۳۷۲)، حضرت رضا (ع)، تهران نشر مفید، چاپ پنجم.

۲۷. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۰)، مناظرات تاریخی امام رضا، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی. مشهد
۲۸. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۹۷)، بیانات حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی در دیدار دست اندرکاران برگزاری همایش بین المللی امام رضا علیه السلام و گفت و گوی ادیان؛ ۱۳۹۷/۱۱/۴.
۲۹. موثقی، احمد. (۱۳۷۶). استراتژی وحدت در اندیشه سیاسی اسلام. انتشارات بوستان کتاب قم.
۳۰. میرحسینی، یحیی و محمود کریمی، (۱۳۹۲)، روش های رویارویی امام رضا (ع) با پیروان ادیان، فرق و مذاهب اسلامی، مجله مطالعات فرهنگ و ارتباطات، شماره ۲۳.
۳۱. نجاری سهل آباد، محمد، (۱۳۹۷)، ادیان از نگاه امام رضا (ع)، انتشارات مؤسسه فرهنگی انتشاراتی خاتم
۳۲. نجفی، موسی، (۱۳۹۶)، تمدن رضوی: مؤلفه های تمدن ساز در مکتب سیاسی امام رضا (ع)، ویراستار: امیر اعتمادی بزرگ، انتشارات آرما
۳۳. وطن دوست، رضا، (۱۳۸۹)، وحدت و همگرایی در اندیشه اسلامی، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی.